

חמש תועליות כתיבת ספר איכה

⁹³צוד אומר, מדוע נצרכה כתיבת הספר הזה?⁹⁴ אני אומר שיש לזה כמה טעמים: אחד מהם לשם התועלת הטבעית, כלומר שהאומה בשבעים השנים שבין שני הבתים, הייתה מוצאת בו שלווה ומפיקה ממנו תועלת. כפי שאמר (דברי הימים ב' לה, כה): 'ויתנום לחק על ישראל והנם כתובים על הקינות'. השני, כי יש בו מסורות שאינן כתובות בסיפורי החורבן הנזכרים בספר מלכים וירמיהו, כגון כניסת עמון ומואב אל ההיכל והדומה לזה ממה שמפורש כאן⁹⁵. והשלישי, שהבנים הגדלים בגלות, למרות שהם יודעים שהסיבה שהם נתונים בגלות הוא עון אבותיהם ומה שהם מתמידים בדרך זו, הרי שכאשר ילמדו זאת, הוא הדבר אשר יקבע זאת אצלם, על ידי [ספר] איכה, וירחיקם מלבצע ולמאוס בכגון זה. כפי שאמר (יחזקאל ו, ט): 'וזכרו פליטיכם אתי בגוים אשר נשבו שם אשר נשברתי את לבם הזונה'⁹⁶. והרביעי כדי שייראו ממנו [ויאמרו אם כך קרה להם] מה יהיה לנו על אחת כמה וכמה. והחמישי [לפי שעתידים כל הדברים המבוארים בה לשוב] אל האושר, כמו שאמר (ירמיה לא, יב): 'והפכתי אבלם לששון [ונחמתים] ושמחתים מיגונם', ודוגמתו במה שעשה בזמן בלעם לאמרו (דברים כג, ו) 'ויהפוך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה', ואעפ"י שהנחמות והבשורות רחבות וארוכות, [ונרמזו בקללה]⁹⁷ כאשר תהפוך אותן, תמצא שלא דיבר בה בפירוש בנחמות, [אלא כגון 'טבעו בארץ'] שעריה' (ב, ט) שהיפוכה הוא עלו מן הארץ שעריה, וכיוצא בזה⁹⁸.

93. קטע הגניזה המשמש כאן כיסוד ממשיך ברצף מהדברים הקודמים. ואולם משלושה קטעי גניזה אחרים, שבצידם האחד נמצאים דברים נוספים, נראה שבמהדורה אחרת של החיבור נכללו כאן עוד עניינים. על תוכנם ראה בעיונים.
94. באחד מכה"י נוסח הקושיה: ואם ישאל עוד ויאמר למה ניתנו חמשה פרקים לא פחות ולא יותר [ועל כך התשובה שהם כנגד חמש התועליות היוצאות ממנה].
95. כמו שיבואר להלן (א, ט) בביאור הכתוב 'כי ראתה גוים באו מקדשה אשר צויתה לא יבואו בקהל לך', שכוונת הכתוב לכניסת עמון ומואב להיכל.
96. השווה מדרש תדשא (פ"ב): ועל מה הנייה נכתב הספר, אלא כדי שידעו כל הדורות צדקת הדין שבשמים שאינו נושא פנים לא לקטן ולא לגדול ולא לגוי ולא לישראל שנאמר 'כי ה' אלהיכם וגו' אשר לא ישא פנים ולא יקח שוחד' (דברים י, יז).
97. כמו שמבאר רס"ג בהרחבה להלן (ה, כב).
98. השווה מדרש תדשא (פ"ב): דבר אחר, למה נכתב הספר הזה, אלא ללמד אותנו כשם שכל הקללות שדיבר המקום ביד הנביאים הראשונים באו על ישראל כך כל הטובות והנחמות שדיבר המקום ביד הנביאים הראשונים עתידין לבא על ישראל, שכן כתיב 'והיה כאשר שקדתי עליהם' וגו' (ירמיה לא, כז), 'והיה כאשר הייתם קללה וגו' כאשר זממתי להרע' וגו' (זכריה ח, יג-יד). וכן בספר הזה כתיב 'טוב ה' לקויו, טוב ויחיל ודומם לתשועת ה' (ג, כה-כז), 'כי לא יזנח לעולם ה' (שם, לא), ע"כ. ובדברי רס"ג מבואר חידוש גדול יותר, שכיון שכל הקללות עתידות להתהפך לברכות,

טעם מדר פסוקיה באותיות א"ב

ואומר מה צד החכמה בכך שפסוקיה ניתנו⁹⁹ באותיות אלף בית. ובכן נאמר שהוא כדי שיהיה נקל ללמדה לבני ישראל, לפי שבה תועליות רבות אשר זכרנום¹⁰⁰. ועוד לפי שהבנין הראשון היה באלף בית ונשלמו אותיות האלף בית, וכמו כן החורבן יכלה, וכן האויבים יהיו כליה, כאשר הוא היפך הקינות¹⁰¹.

טעם מנין ז' אלף ביתות

וראוי שנדע שראשית מה ... [והטעם שיש בה שבעה אלף ביתות הוא משום] שעונשי הארץ ויושביה הכתובים בתורה יש בהם שבעה פעמים 'ואם', ומניינם: [א.] 'ואם לא תשמעו לי' (ויקרא כו, יד). [ב.] 'ואם בחקתי תמאסו' (שם פסוק טו). [ג.] 'ואם את משפטי תגעל נפשכם' (שם). [ד.] 'ואם באלה לא תוסרו' (שם פסוק כג). [ה.] 'ואם עד אלה' (שם פסוק יח). [ו.] 'ואם תלכו עמי קרי' (שם פסוק כא). [ז.] 'ואם בזאת לא תשמעו' (שם פסוק כז). [אלו הן התוכחות הפותחות ב'ואם'] האמורות בעניין. וכנגד אלו [אמר הקינה] בז' אלף ביתות¹⁰². ויש לזה¹⁰³ מקבילות רבות.

יש צורך בכתיבת הקללות כדי שנוכל ללמוד מתוכן את הברכות העתידות לבא. וכן האריכו בסה"ק, ראה של"ה (פרשת בלק תורה אור): ויתרון אור הזה יבא מהחשך, כי 'במחשכים הושיבני' (איכה ג, ו) כדי שיצא אור גדול מהחשך. וכמו דם המתהפך לחלב שהוא לבן (בכורות ו, ב), כן 'ויהפך ה' [אלהיך לך] את הקללה לברכה' (דברים כג, ו), כי הקללה עצמה נתהפך לברכה. וחורבן בית המקדש היא בניינו, כי חורבן בית המקדש גורם להיותם 'תם עונך בת ציון' (איכה ד, כב), ואז יבנה בית המקדש הגדול שהוא בנין בית עולמים הנצחיים. על כן נוהגין כבוד בחורבנו כמו שהיו נוהגין בישובו, כי החורבן סיבת הישוב האמיתי, והוא על דרך דתנן (שבת לא, ב) הסותר על מנת לבנות, עכת"ד.

99. שורש 'נזל' משמש אצל הראשונים לעניין מתן תורה, ראה מילון מ"ע פרידמן עמ' 507-508. 100. השווה מדרש תדשא (פ"ב): למה נכתב כל הספר הזה כסידור כ"ב אותיות שבא"ב, בשביל שיהא הספר הזה מוכן ורגיל לכל ישראל כשם שנאמר על השירה הגדולה, 'ועתה כתבו לכם את השירה' וגו' (דברים לא, יט), ע"כ. וכן באיכ"ר (א, א): למה נאמרה מגילת קינות בא"ב, כדי שיהיו נגרסין בפי המקוננין.

101. השווה מדרש תדשא (פ"ב): דבר אחר, למה נכתב הספר הזה כסידור כ"ב אותיות, אלא כך אתה מוצא מנין כל בריות שבעולם כ"ב הן, ועוד כך אתה מוצא מאדם הראשון עד שבא יעקב אבינו כ"ב דורות הן, בשביל כך אמר הנביא יבואו כל הדורות וכל האותיות וכל הבריות שבעולם עליונים ותחתונים ויעמדו על הצרות ועל הרעות שהגיעו לישראל.

102. השווה מדרש תדשא (פ"ב): ועוד ששה עם הפרשה זכור ה', הרי ז', כנגד ז' פרשיות שבויקרא: ואם לא תשמעו לי, ואם בחקותי תמאסו, ואם את משפטי תגעל נפשכם, ואם עד אלה לא תשמעו לי, ואם תלכו עמי קרי, ואם באלה לא תוסרו לי, ואם בזאת לא תשמעו לי - ז' כנגד ז'.

103. היינו למנין שבע אלף ביתות שלה.

[ג.] ומהם שהתכוונו שיקבצם לארץ כדי שישבו שם בתשובה, שיהיו מוכיחים זה את זה ויתביישו זה מזה ויראו טובה שהושגה ויקפידו שלא לאבדה. וזה כי רוב ההשבות הנזכרות פירושן החזרה לארץ, כפי שאמר (יחזקאל טז, ג): 'ושבתי את שביתה' את שבות סדם ובנותיה ואת שבות שומרון ובנותיה' וג'. ואמר (ירמיה ל, ג; עמוס ט, יד): 'ושבתי את שבות עמי ישראל'. וכאמרו (תהלים קכו, א): 'בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים'. וכדומה לזה, לא אאריך.

עשרת הדברים שיתחדשו ואומר חדש ימינו אנו מוצאים עשרה דברים שנזכרים שהם יתחדשו. 'שמים חדשים, וארץ חדשה' (ישעיה סה, יז), 'שם חדש' (שם סב, ב), 'ברית חדשה' (ירמיה לא, ל), 'לב חדש, ורוח חדשה' (יחזקאל יח, לא; לו, כו), 'ימים חדשים'¹⁰⁰⁶, וישועות חדשות¹⁰⁰⁷, בריאה חדשה (ראה ירמיה לא, כא), אלה תשעה, והעשירי 'שיר חדש' (ישעיה מב, י ועוד). ועל פי החלוקה לענפים של עשרת הדברים אשר אכתבם תחת 'הנני בורא שמים חדשים' בפירוש ישעיה¹⁰⁰⁸.

כנגד כל אחר כך חיבר 'השיבנו' ל'אם מאוס מאסתנו' וכן ראוי, כי כנגד כל מילה שבספר צרה – הזה, יש נחמה הקרובה לעניינה, והיא בניגוד לה. והיפך הקינה טובה בדומה נחמה לפרשת בלעם¹⁰⁰⁹. ובדעתי לכתוב מעט מזה בסוף הספר הזה כדי שיהיה המקצת דוגמאות לכל.

ויהיה ההיפך מ'איכה ישבה' (א, א) 'פרזות תשב ירושלם' (זכריה ב, ח). ובניגוד ל'היתה כאלמנה' (א, א), 'כי לא אלמן ישראל' (ירמיה נא, ה). ובניגוד ל'היתה למס' (א, א), 'כי הגוי והממלכה אשר לא יעבדוך' (ישעיה ס, יב)¹⁰¹⁰. ובניגוד ל'בכה תבכה' (א, ב), 'בכו לא תבכה' (ישעיה ל, יא). ובניגוד ל'ודמעתה על לחיה' (א, ב), 'מנעי קולך מבכי ועניןך מדמעה' (ירמיה לא, טו). ובניגוד ל'גלתה יהודה' (א, ג), 'ונפוצות יהודה יקבץ' (ישעיה יא, יב). ובניגוד ל'לא מצאה מנוח' (א, ג), 'וישב עמי בנוה שלום' (ישעיה לב, יח). ובניגוד ל'דרכי ציון אבילות' (א, ד), 'בשוב ה' את שיבת ציון [וג'] אז ימלא

הטיתני שלא אשוב למרוד בך, ואם לא תסלח לי יגרום זה לנפשי ייאוש, ותביאני הסליחה לנטות לעבודתך, וכמו שאמר 'אלמדה פשעים דרכיך' (תהלים נא, טו).

1006. אולי הכוונה לפסוק כאן, 'חדש ימינו'.

1007. ל"מ פסוק במקרא על ישועה חדשה. ואפשר שהכוונה לאמור בישעיה (מב, ט): 'הָרָאשֹׁנֹת הָנָה בָּאוּ וַתִּדְּשׁוּת אֲנִי מִגִּיד בְּטָרִם תִּצְמַחְנָה אֲשָׁמִיעַ אֶתְכֶּם'. ואולי הכוונה לאמור בתפילה או בפיוט, כגון האמור בסדר 'אבינו מלכינו': חדש עלינו ישועות טובות (מחז"י מהדורת גולדשמידט ח"ב עמ' תשלח), ובפיוט הקלירי (זולת לשבת תקופות, כ"י ט"ש h16.128), בו נאמר: 'חדש לעמך ישועה ואורה', הרי שהזכיר ישועה חדשה. ועדיין צ"ע.

1008. הפירוש הארוך לרס"ג לפסוקים אלו לא הגיענו.

1009. שנאמר עליה (דברים כג, ו) 'ויהפוך ה' אלהיך לך את הקללה לברכה'.

1010. שכן עניין ה'מס' הוא להיות עם העובד לעם אחר חניס, כמו שביאר רס"ג לעיל במקומו.

שחוק' וג' (תהלים קכו, א-ב). ובניגוד ל'היו צריה לראש' (א, ה), 'והיו מלכים אומניך' (ישעיה מט, כג). ובניגוד ל'ויצא מן בת ציון' (א, ו), 'ובא ה' אלהי וכל קדושים עמך' (זכריה יד, ה). ובניגוד ל'חטא חטאה ירושלים' (א, ח), 'בימים ההם ובעת ההיא [נאם ה'] יבקש [את עון ישראל ואיננו ואת חטאת יהודה ולא תמצאינה כי אסלח לאשר אשאיך]' (ירמיהו נ, כ). ובניגוד ל'טמאתה בשוליה' (א, ט), 'וטיהרתים מכל עונם' (ירמיה לג, ח). ובניגוד ל'ידו פרש צר' (א, י)¹⁰¹¹, 'וקבצתי את כל הגוים והורדתי אל עמק יהושפט וג' [והורדתי אל עמק יהושפט ונשפטתי עמם שם על עמי ונחלתי ישראל אשר פזרו בגוים ואת ארצי חלקן] (יואל ד, ב). ובניגוד ל'כל עמה נאנחים' (א, יא), 'והיה שם מסלול ודרך'¹⁰¹². ובניגוד ל'ממרום שלח אש' (א, יג), 'ואני אהיה לה נאם ה' חומת אש' (זכריה ב, ט). ובדרך זו הולכים כל ענייני הנחמה כנגדם. ואם כן אמר ה' את אלה על דרך כלל (ירמיה לא, כז): 'והיה כאשר שקדתי עליהם לנתוש ולנתוץ וג' [ולהרס ולהאביד ולהרע כן אשקד עליהם לבנות ולנטוע נאם ה']', וכל מה שהבטיח ה' למחכים לטוב, כפי שאמר (ישעיה ל, יח): 'אשרי כל חוכי לו'.

נש"לם ספר המידות, וברוך מנחם אבליים¹⁰¹³.

¹⁰¹¹. שהוא לשון פריסה וחילוק, ומפרש רס"ג שחילקו את הארץ.
¹⁰¹². והכתוב שלפניו מדבר בשרב שיהיה לאגם וצמאון למבועי מים, ובתוכם יהיה מסלול ודרך להשיגם חינם. ומכאן למדים שלא יהיה לעתיד רעב וצמאון, היפך 'כל עמה נאנחים מבקשים לחם, נתנו מחמדיהם באוכל להשיב נפש'.
¹⁰¹³. זהו חיתום ברכת ניחום אבליים (כתובות ח, ב).